

Politika, ekonomika a šťastie

Ladislav Kováč

Šťastie sa stalo módou. Vychádzajú o ňom početné knihy. Niektoré priam aj ako „návody na použitie“. Ako by sa až dnes, v 21. storočí, mali naplniť slová Jana Amosa Komenského z roku 1660: „První, ne-li jedině, co má býti pro nás všechny cílem, je štěstí lidského rodu.“

Kto si zadá na interne heslo „books on happiness“, nájde odkaz na neuveriteľný počet 46 miliónov kníh. Aj slovenské internetové kníhkupectvo Martinus uvádza pod heslom „šťastie“ skoro tisícku titulov kníh v slovenčine a češtine. Možno si aj vyhľadať adresy firiem, ktoré ponúkajú vraj expertné služby „koučovania ku šťastiu“. Nájdu sa aj ponuky vysokoškolských programov, ktoré školia budúcich inštruktorov šťastia.

Ba dnes ako by sa do šťastia rozumel pomaly každý (práve tak, ako do politiky či do školstva). Najmä ľahko sa radí iným; veď, ako povedal Oscar Wild, „nešťastie tých druhých nás privádza do rozpakov svojou banálnosťou“. Ale dnes už nejde len o jednotlivcov, ale o šťastie národov a štátov. Myslitelia, od čias antiky až vari po začiatok 20. storočia, mali na mysli šťastie pre malý vybraný počet ľudí. Veď ani masám nešlo o šťastie – „priemerného“ človeka trápilo iné: ako vôbec zaistiť fyzické prežitie seba a svojej rodiny.

Dnes však seriózní ekonómovia uvažujú, že mierou blahobytu štátu by sa mohol stať namiesto indexu „hrubý domáci produkt“ (HDP) iný index: „hrubé domáce šťastie“ (HDS), teda súhrn šťastia všetkých občanov štátu. A samozrejme sa k ich snahe pridávajú politici: ktorý volič by nedal by svoj hlas tomu, kto mu šťastie sľubuje?! Termín HNS bol zavedený v malom himalájskom štáte Bhután, ktorý sa snažil vybudovať ekonomiku, čo by slúžila spirituálnym hodnotám budhizmu. Ale v r. 2011 OSN prijala Bhutánom predloženú rezolúciu „Šťastie: k holistickému prístupu k rozvoju“, ktorou bolo šťastie zavedené ako súčasť globálnej politiky.

Felitika: veda o šťastí

Šťastie je síce záležitosťou špekulácií, reklám, politických hesiel a rozhovorov pri kávičke či pri pive, ale stáva sa aj predmetom vedeckého výskumu. Ak som v jenom texte v r. 1995 dokázal vymenovať len dva svetové vedecké pracoviská, zasvätené šťastiu, dnes je situácia iná. Keď sa v r. 1998 stal prezidentom Americkej psychologickéj asociácie Martin Seligman, vyhlásil, že psychológovia musia skúmať, čo robí šťastných ľudí šťastnými. Začal rozvoj tzv. „pozitívnej psychológie“. Okrem psychológie podiel na konštituovaní vedy o šťastí (felitike) má ekonómia a biológia.

Felitika vymenováva, čo robí ľudí šťastnými. V popise sa podobá prírodným vedám. Je však zároveň aj vedou normatívnou, akou je napr. medicína: tá lieči choroby, no zároveň aj vyjadruje normu ako treba správne žiť. Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie zdravie je viac, než číra neprítomnosť choroby. To isté možno povedať o šťastí: šťastie je viac než len neprítomnosť nešťastia.

Už antika rozlišovala šťastie ako hedóniu (potešenie zmyslov) a ako eudaimóniu (potešenie rozumu: žiť dobre a robiť dobre). Martin Seligman vo svojej knihe z r. 2004 „Autentické šťastie“ uviedol, že šťastie má tri komponenty: potešenie (usmievavá tvár),

angažovanosť (hĺbka účasti vo vlastnej rodine, práci, romantike a koníčkoch) a zmysel (využitie osobnej sily v službách širšieho poslania). Ale vo svojej najnovšej knihe z r. 2011 napísal: „Mne sa teraz slovo šťastie protiví, opotrebovalo sa do tej miery, že sa stalo takmer nezmyselným.“ Namiesto neho navrhol termín „flourishing“, čo možno preložiť ako „prekvitanie“, alebo skôr „rozmach“.

Myslím si, že výraz „šťastie“ patrí do vedy. A to v podobe, akú zaviedol poľský filozof Władisław Tatarkiewicz. Jej pôvod je v gréckej antike, u Demokrita: „Šťastie je úplná a trvalá spokojnosť so životom ako celkom.“ Je zrejmé, že toto chápanie zahŕňa zároveň hedóniu i eudaiomóniu. Šťastie nie je hotový stav, ale proces. Šťastie by sme mohli charakterizovať ako žitie cez súlad medzi nesúrodými silami, ktoré určujú ľudský život. Stručne vyjadrené: šťastie spočíva v hedonickom minimaxe – vo vyváženom úsilí o čo najviac potešenie a o čo najmenej utrpenia. Od bolesti unikáme, k príjemnosti sme priťahovaní – tento jav nazývame hedonotaxiou. Utrpeniu sa vyhýbajú všetky živé tvory, ale len človek si svoje emócie aj uvedomuje v podobe citov; preto je aj jediným, ktorý túži po šťastí.

Pocit šťastia sa u jedinca mení vekom: prechádza fázami. Bezstarostné šťastie dieťaťa je iné, ako je šťastie dospievajúceho a dospelého človeka: ten si stavia ciele a jeho šťastie, a v ňom aj pocit zmyslu, závisí od toho, ako sa mu darí ciele dosahovať. Iné je šťastie staroby – to by sa dalo vyjadriť aforizmom „nič nechcieť znamená mať všetko“. Umením života je dokázať plynule prechádzať týmito fázami tak, aby jedinec mohol si v závere povedať s básnikom Vítězslavom Nezvalom: „bolo to krásne – a bolo toho dost“. A pritom priat' a napomáhať mladším, aby si aj oni intenzívnym žitím „nažili“ na takéto vyvrcholenie života. A aby sa už od ranného detstva učili prijímať celý svoj život, i tú jeho fázu, v ktorej je naplnený cieľmi a tým aj súťažou o úspech, ako hru.

Felitika naráža dnes na obmedzenie „magickej trojky kauzality“: sme poväčšine schopní vymenovať len tri príčiny konkrétneho javu. Voľakedy sa zaslúžilo o rýchly pokrok v prírodných vedách. Nachádzame ho aj v tzv. „rovnici šťastia“: $H = S + C + V$, kde H je symbol pre šťastie. S odpovedá nastavenému bodu, ktorý má každý z nás dedične podmienený a nastavený už od narodenia na viac-menej stálu hodnotu. Kto má túto veličinu nízku, môže sa akokoľvek snažiť, pocit, že je šťastným, nezíska. C odpovedá vonkajším okolnostiam, ako napríklad prostrediu, do ktorého sme sa narodili a v ktorom žijeme. V vyjadruje to, čo môžeme ovplyvniť vlastnou vôľou. Vraj až 50% ľudského šťastia je určené geneticky, 10% je podmienené okolnosťami života a 40% závisí od sebakontroly. Ale genetická podmienenosť neznamená, že existuje nejaký jeden „gén šťastia“, a ten z nás, kto ho zdedil v správnej podobe po svojich rodičoch, má už len tým polovičnú istotu, že bude v živote „šťastný“. Pritom by sme mali byť čoskoro schopní vadný „gén šťastia“ zreparovať alebo vymeniť – na to má dnes veda šikovné techniky. Ibaže za zdanlivo jednou príčinou je skrytá príčinná sieť početných génov.

Je veda o šťastí možná?

Existujú vzdelanci, ktorí tvrdia, že nie. V r. 2007 britský historik Richard Schoch v knihe „Tajomstvo šťastia“ spochybnil ambície pozitívnej psychológie s tým, že sa sotva dotkla tých vecí, ktoré ľudia už pred 2 a pol tisíc rokmi považovali za fundamentálne. Uvádza ako teoretika šťastia v antike Aristotela (384-322 p.n.l.), pre ktorého šťastie nespočívalo v tom, cítiť sa dobre, ale byť dobrým: šťastie bolo primárne záležitosťou morálnou a nie hedonickou. Práve preto podľa Schocha šťastie je mimo kompetencie vedcov, ale aj politikov.

Dodajme, že filozof Aristoteles bol všeznalcom. V jeho dobe filozofia predstavovala celý súbor ľudského poznania sveta. Len postupne sa potom začali od filozofie

osamostatňovať vedy. Rozhodujúcimi pre pokrok poznania sa stali experimenty. Vývoj fyziky ako vedy ukázal, že výklad fyzikálnych procesov Aristotelom, ktorý o dôležitosti experimentov nevedel, bol síce blízky intuícii, ale bol chybný: dnes sa už na žiaci neučia fyziku podľa Aristotela. V biológii sa ukázalo to isté: Darwinova evolučná teória vyvrátila Aristotelovu predstavu predurčenej účelovosti života. Vo vedách o človeku a spoločnosti, a teda aj vo výklade šťastia, sa bádatelia napodiv naďalej odvolávajú na Aristotelove intuitívne presvedčenia. Asi len preto, lebo tieto vedy sa iba nedávno vyčlenili z filozofie a iba začínajú.

Aristoteles, vo svojej dobe geniálny mysliteľ, ak by žil dnes a mal k dispozícii poznatky vied, by asi aj o šťastí uvažoval ináč. Akceptoval by to, o čom nás presvedčili nezamýšľané sociálne „experimenty“ v 20. storočí, nacizmus a komunizmus, čo tušil biológ Darwin v 19. storočí, ale jasnozrivo sformuloval už v 18. storočí škótsky filozof David Hume: človek nie je racionálny živočích; jeho správanie riadi nie rozum, ale emócie – rozum je len sluhom emócií. Ak je ľudský mozog počítačom, tak robí „emocionálny kalkul“: vypočítava hedonický minimax. Stav „cítiť sa dobre“ a „byť dobrým“ nie sú v rozpore. Radosť, ktorú jedinec zdieľa s inými ľuďmi sa znásobuje, zdieľaná bolesť sa znižuje. Svet dostáva zmysel cez citový vzťah k nemu. Kto má radosť z Mozartovej hudby, nepýta sa po jej zmysle – ten je pre neho v nej samej. Lakonicky, aj keď iste zjednodušene, to vyjadril americký psychiater George Vaillant: „Áno, šťastie rovná sa láska. Bodka.“

Výpočty, čo robí mozog, sú spracovaním údajov, ktoré zmyslové orgány nášho tela získavajú meraním. Lenže sa zdá, že všetky meracie zariadenie života sú evolúciou nastavené tak, aby merali nie absolútnu hodnotu nejakej veličiny, ale len jej prírastky alebo úbytky. Pritom veľká časť týchto výpočtov prebieha pomimo nášho vedomia. Na opakované podnety si zvykáme, na získanie príjemnosti potrebujeme stále vyššie dávky rovnakého podnetu alebo stále nové podnety. Preto sú ľudské potreby nenasýtitelné. Ak by cesta ku šťastiu mala byť iba hnaním sa za stále väčšími príjemnosťami, bol by ľudský život len behom naprázdno na bežiacom kolese, ako ho znázorňuje obrázok: čím rýchlejšie bežíme, tým rýchlejšie sa točí koleso – ostávame stále na tom istom mieste: sme v pasci „hedonického bežiaceho pásu“.

Ako sa pasci bežiaceho pásu vyhnúť? Je to veľká výzva pre vedu. Mýlia sa tí, čo tvrdia, že intuícia je spoľahlivým, ba priam prvotným zdrojom poznania. Iba veda nám otvára cestu ku šťastiu. Felitika čaká na nových Aristotelov.

Ekonomika šťastia

Ekonomovia tvrdia, že ekonomika, výroba tovarov, ich výmena na trhu a ich spotreba, je hrou o obmedzené zdroje a je poháňaná úsilím o maximálny trhovú zisk. Je to pravda. Ale pri hlbšom pohľade zistíme, že základnou hnacou silou ekonomiky je hedonotaxia ľudí. Už v 1871 anglický ekonóm William Stanley Jevons napísal, že ekonómia je kalkuláciou príjemnosti a bolesti. Dnes nemožno pochybovať, že tak, ako je hedonotaxia nezastaviteľná, nemožno zastaviť ani ekonomiku. Aby prospievala, musí rásť. Aj ekonomika je pohybom na bežiacom pásu. Ekonomika s nulovým rastom, predmet ekonomických utopistov, je nemožná. (To, že ekonomika nemôže rásť do nekonečna, je iná vec.) Ekonomika je kompetícia, súťaž o obmedzené zdroje a o spotrebiteľa, a kto v súťaži prehrá, z hry vypadne. Preto si Európska únia (EÚ) v roku 2000 postavila cieľ, že behom desiatich rokov sa jej ekonomika stane najkompetitívnejšou ekonomikou sveta – a to vraj zásluhou vedy. Veda sa mala v EÚ stať hlavnou „výrobnou silou“ – presne tak, akou ju chceli mať blahej pamäti marxistickí experimentátori, až kým ich komunistický experiment nekrachol. Keďže až doteraz sa ekonomika najkompetitívnejšou nestala, pumpuje EÚ naďalej peniaze do vedy. Pred pár

týždňami prijali v Bratislave európski ministri školstva a vedy „bratislavskú deklaráciu“, podľa ktorej Európa potrebuje o milión vedcov viac, aby dokázala dosiahnuť svoje ekonomické ciele. A za stovky miliónov eur sa po Európe budujú „vedecké parky“, zásluhou ktorých by sme mali stále viac vyrábať a stále viac konzumovať.

Sú vari stále väčšia výroba a spotreba stálym zvyšovaním šťastia? Kupujú peniaze šťastie? Podľa amerických ekonómov Betsey Stevensonovej a Justina Wolfersa bohatší jedinci v rôznych krajinách uvádzajú, že sú spokojnejší so svojim životom než udávajú tí, čo sú chudobnejší. Pokiaľ ide o jednotlivé krajiny, je priemerná spokojnosť obyvateľov priamo určená veľkosťou HDP krajiny. Nemôžeme sa čudovať, že dnes, v novej ére „sťahovania národov“, priťahuje utečencov z chudobného a nepokojného sveta vidina života v luxuse bohatých krajín. Ale psychológovia Edward Diener a Daniel Kahneman (psychológ, ktorého ekonómovia nebrali vážne, až kým nedostal Nobelovu cenu za ekonómiu) urobili dôležitý objav: je rozdiel medzi tým, ako ľudia v anketách racionálne posudzujú svoj stav a ako ho emocionálne prežívajú. Ľudia sa necítia šťastnejšími, keď ich materiálny blahobyt presiahne istú hranicu. Veď už v minulom storočí, keď sa bohatý Západ začal premieňať zo spoločnosti blahobytu (*welfare society*) na spoločnosť zábavy (*„fun society“*), varoval kritik kultúry Neil Postman, že v bezúzdnej honbe za príjemnosťou sa „uzabávame k smrti“.

Takže odpoveď na otázku, či stále väčšia výroba a spotreba sú cestou ku šťastiu, zdá sa byť jednoznačná: nie. Žijeme v dobe ohromnej mystifikácie o význame vedy pre ekonomiku; tvrdenie, že veda je hlavnou príčinou inovácií a rastu HDP, a tým aj úmerného pribúdania šťastia, je zámenou následku za príčinu. Ide o gigantickú bublinu, ktorá raz musí prasknúť. Lídri Európy nevidia pascu hedonického bežiaceho pásu a márnosť honby za iluzórnym preludom hmotného blaha. Moderná veda potrebuje k svojmu rozvíjaniu peniaze, ale politici zavádzaním verejnosti a svojím tlakom na vedcov urýchľujú premenu vedy na čosi celkom iného: na technovedu. Sme v situácii, v akej ľudstvo doteraz nikdy nebolo. Dobré to vyjadril britský informatik Ian Pearson: Použitím techník, ktorými dnes disponuje veda, by sa ľudia mohli stať vládcami celej evolúcie. Ale: „Ak sa tak stane, bude to pre dobro prírody a či pre dobro trhu? Je smutné to povedať, ale je skoro isté, že budeme mať zázračnú techniku oveľa včasnšie než získame schopnosť ju skombinovať s potrebnou múdrosťou: bude to tak, ako keby sme dali výkonnú chemiu do daru decku k jeho tretím narodeniam.“

Ako ďalej?

Je zrejmé, že veda o šťastí je iba na svojom začiatku. Vieme pramálo. Pritom čas nás tlačí: evolúcia ľudského druhu dospela do svojej záverečnej éry. Šanca Európy je inde, než ju vidia jej lídri. Európa by mala obnoviť svoje kultúrne sebavedomie, hrdiť sa svojou duchovnou kultúrou (ktorej súčasťou bola aj veda) a tú naďalej rozvíjať. Práve ňou by mala priťahovať migrantov. A keďže sa imigrantom nevyhne, mala by trvať na tom, aby si jej kultúru bezpodmienečne osvojili.

Predstavujem si, že budeme mať na Slovensku ústav pre výskum šťastia, ktorý združí najlepšie talenty sveta z rozmanitých vedeckých disciplín. Sídlo pre ústav už existuje: postavila ho z európskych fondov Univerzita Komenského Bratislave vo svojom areáli v bratislavskej Mlynskej doline.

Obrázok: Hedonický bežiaci pás

